

UDK: 177.5

To'lg'in A. AKBARALIYEV,
Mustaqil izlanuvchi, O'zbekiston Milliy universiteti, Toshkent, O'zbekiston
E-mail: akbaraliyev155@gmail.com, ORCID iD: 0009-0002-4586-485X

PhD S.Usmonov taqrizi asosida

DEVELOPMENT OF MEDIA LITERACY AND SPIRITUAL IMMUNITY IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Annotation

In this article explores the issues of enhancing media literacy of youth in educational institutions under the conditions of globalization and digital transformation, as well as developing a strong spiritual immunity against ideological attacks. The author proposes a new 5-stage conceptual model that reveals the dialectical relationship between the concepts of media literacy and spiritual immunity.

Key words: Media literacy, spiritual immunity, information security, youth, educational system, media culture, critical thinking, digital education, fact-checking.

РАЗВИТИЕ МЕДИАГРАМОТНОСТИ И ДУХОВНОГО ИММУНИТЕТА В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

Аннотация

В статье исследуются вопросы повышения медиаграмотности молодежи в образовательных учреждениях в условиях глобализации и цифровой трансформации, а также формирования у них устойчивого духовного иммунитета против идеологических угроз. Автор предлагает новую 5-ступенчатую концептуальную модель, раскрывающую диалектическую взаимосвязь между понятиями медиаграмотности и духовного иммунитета.

Ключевые слова: Медиаграмотность, духовный иммунитет, информационная безопасность, молодежь, система образования, медиакультура, критическое мышление, цифровое образование, фактчекинг.

TA'LIM MUASSASALARIDA MEDIA SAVODXONLIK VA MA'NAVYI IMMUNITETNI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya

Maqolada globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida ta'lim muassasalarida yoshlarning media savodxonligini oshirish hamda ularda mafkuraviy xurujlarga qarshi mustahkam ma'naviy immunitetni shakllantirish masalalari tadqiq etilgan. Muallif tomonidan media savodxonlik hamda ma'naviy immunitet tushunchalarining o'zaro dialektik aloqadorligini ochib beruvchi 5 bosqichli yangi konseptual model taklif etilgan.

Kalit so'zlar: Media savodxonlik, ma'naviy immunitet, axborot xavfsizligi, yoshlar, ta'lim tizimi, media madaniyat, tanqidiy fikrlash, raqamli ta'lim, faktcheking.

Kirish. XXI asr — yuqori texnologiyalar va global axborotlashuv asridir. Bugungi kunda insoniyat hayotini internet, ijtimoiy tarmoqlar va raqamli platformalarsiz tasavvur etib bo'lmaydi. Axborot oqimining tezlashishi insoniyatga cheksiz imkoniyatlar yaratish bilan birga, yosh avlod tarbiyasi va milliy ma'naviyat tizimiga jiddiy xavf-xatarlarni ham tug'dirmoqda. Ayniqsa, global tarmoq orqali tarqalayotgan axborot xurujlari, manipulyatsiya texnologiyalari va yot g'oyalar yoshlarning dunyoqarashini o'zgartirishga, ularni o'z milliy qadriyatlaridan uzoqlashtirishga qaratilgan.

Bunday murakkab sharoitda faqatgina axborotni taqiqlash yoki cheklash yo'li bilan kutilgan natijaga erishib bo'lmaydi. Eng samarali yechim — ta'lim muassasalarida yoshlarning media savodxonligini oshirish va ularning qalbi hamda ongida mustahkam ma'naviy immunitetni shakllantirishdir. Media savodxonlik yoshlarga axborot makonida to'g'ri mo'ljal olishni, feyk xabarlarini haqiqiy ma'lumotlardan ajratishni o'rgatga, ma'naviy immunitet ularni turli mafkuraviy tahdidlardan himoya qiluvchi ichki qalqon vazifasini o'taydi.

XXI asrning birinchi choragida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining shiddatli taraqqiyoti va raqamli transformatsiya jarayonlari ijtimoiy hayotning barcha jabhalarini tubdan o'zgartirdi. Bugungi kunda an'anaviy ommaviy axborot vositalari o'rini egallagan yangi media platformalari nafaqat kontent yetkazib beruvchi, balki ijtimoiy voqelikni va qadriyatlar tizimini shakllantiruvchi global makonga aylandi. Globallashuv davrida raqamli media makonining chegarasiz kengayishi an'anaviy ta'limiy va madaniy muhitlar o'rtasidagi to'siqlarni bartaraf etib, insoniyatni yagona va uzluksiz axborot oqimiga

integratsiya qildi [5]. Ushbu global transformatsiya ta'lim tizimi oldiga nafaqat bilimlarni uzatish, balki talaba-yoshlarni raqamli eko-tizimda xavfsiz va samarali harakatlanishga tayyorlash vazifasini qo'yimoqda.

Zamonaviy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan yosh avlod ("Z avlodi" va "Alfa avlodi") raqamli texnologiyalar muhitida shakllangan fundamental guruh hisoblanadi. Biroq, ularning texnologik qurilmalardan foydalanish ko'nikmalari yuqori bo'lsa-da, axborotni saralash va psixologik himoyalash darajasi pastligicha qolmoqda. Yoshlar kunlik vaqtining katta qismini ijtimoiy tarmoqlarda o'tkazishi natijasida virtual reallikni real hayot sifatida qabul qilishga moyil bo'ladilar [6]. Bu jarayon ularning hissiy dunyosini, xulq-atvorini va ma'naviy qarashlarini tashqi ta'sirlarga o'ta ta'sirchan va zaif qilib qo'yadi. Axborot oqimining bunday uzluksiz bosimi ostida yoshlar ongi manipulyatsiyalarning oson nishoniga aylanadi.

Hozirgi davrda internet makonidagi eng katta xavf — bu feyk (soxta) xabarlar, deepfeyk texnologiyalari hamda jamiyat barqarorligiga tahdid soluvchi destruktiv g'oyalarning keng tarqalayotganidir. Raqamli media muhitidagi algoritmik manipulyatsiyalar ijtimoiy qutblanishni va yoshlar o'rtasida yot mafkuraviy qarashlarni sun'iy ravishda kuchaytirmoqda [1]. Yoshlarda axborot xavfsizligini ta'minlovchi ichki "ma'naviy immunitet" yetarli darajada rivojlanmaganligi sababli, ular radikalizm, kiberbulling, milliy qadriyatlarga bo'lgan bepisandlik kabi destruktiv oqimlarning ta'siriga tushib qolmoqdalar. Shu sababli, axborotni shunchaki cheklash emas, balki undagi g'arazli maqsadlarni tanqidiy tahlil qila olish qobiliyatini shakllantirish hayotiy zaruratdir.

Yuqoridagi global tahdidlarni inobatga olgan holda, ta'lim muassasalarida media savodxonlik va raqamli madaniyatni rivojlantirish masalasi ko'plab rivojlangan davlatlar singari O'zbekiston Respublikasining ham davlat siyosati darajasidagi ustuvor vazifalaridan biriga aylandi. Demak, media savodxonlikni ta'lim tizimiga tizimli integratsiya qilish davlatning barqaror rivojlanishi va xavfsizligini ta'minlashning pedagogik kafolatidir.

Adabiyotlar sharhi. Xorijiy ilmiy doiralarda media savodxonlik an'anaviy matnli savodxonlik chegarasidan chiqib, raqamli xabarlarni tahlil qilish darajasigacha bo'lgan evolyutsion yo'lni bosib o'tdi. D. Buckingham media savodxonlikni yoshlarning zamonaviy media madaniyat bilan muloqotga kirishish, undagi yashirin tijoriy yoki siyosiy kontekstlarni anglash va tanqidiy baholash kompetensiyasi sifatida ta'riflaydi [2]. J. Potter esa ushbu tushunchani shaxsning axborot oqimi ustidan nazoratini ta'minlovchi ko'p o'lchovli (kognitiv, hissiy, estetik va axloqiy) tuzilma sifatida baholaydi [9].

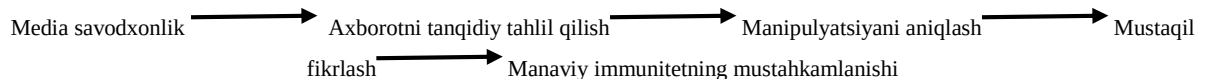
O'zbekistonlik pedagog va faylasuf olimlarning tadqiqotlarida media olamining ta'siri har doim milliy ma'naviyat va yoshlar tarbiyasi prizmasi orqali tahlil qilinadi. Ma'naviyat — bu shaxs, jamiyat va davlatning hayotiy kuch-qudrati, uning ichki barqarorligini belgilovchi eng muhim mezondir [3]. Yoshlar ongi va qalbida milliy qadriyatlar, vatanparvarlik hamda insonparvarlik tuyg'ularini tizimli shakllantirmasdan turib, ularni tashqi axborot tazyiqlaridan asrab bo'lmaydi [7].

Global internet tarmog'i orqali kirib kelayotgan mafkuraviy xurujlarga qarshi kurashishda "mafkuraviy immunitet" va "axborot xavfsizligi" tushunchalari o'zbek ilmiy makonida fundamental yo'nalish sifatida shakllandi. Mafkuraviy immunitet — shaxs yoki jamiyatni yot, buzg'unchi g'oyalar va mafkuraviy ta'sirlardan himoya qiluvchi ichki tizimdir [8]. Mahalliy tadqiqotlarda axborot xavfsizligi tushunchasi birinchi navbatda, jamiyat va yoshlar ongining axborot manipulyatsiyasiga nisbatan psixologik hamda ma'naviy barqarorligi sifatida talqin etiladi [4].

So'nggi yillarda milliy ta'lim tizimiga "media madaniyat" tushunchasi jadal kirib keldi. Tadqiqotchilar media madaniyatni shaxsning zamonaviy axborot vositalari bilan muloqot qilish, ulardan pedagogik maqsadlarda unumli foydalanish hamda media matnlarni tahlil qilish madaniyati sifatida baholaydilar [11]. O'zbek olimlarining yondashuvlarida media madaniyat — bu shaxsning virtual olamdagi axloqiy qiyofasi (raqamli fuqarolik) va estetik didi yig'indisidir [10].

O'tkazilgan tizimli tahlillar natijasida ta'lim muassasalarida yoshlarning ma'naviy immunitetini mustahkamllovchi yaxlit "media savodxonlik" tushunchasining beshta asosiy tarkibiy komponenti aniqlandi va tizimlashtirildi:

Axborotni izlash. Raqamli muhitda talabalar shunchaki qidiruv tizimlaridan foydalanishni emas, balki qidiruv operatorlari va akademik ma'lumotlar bazalaridan unumli foydalanishni bilishlari lozim [6].

Ushbu dinamik model ta'lim muassasalarida profilaktika ishlarini quruq taqiqlar orqali emas, balki talabalarining intellektual va ma'naviy salohiyatini bosqichma-bosqich yuksaltirish orqali tashkil etish kerakligini ilmiy jihatdan isbotlaydi. Media savodxonlik — vosita (instrument), ma'naviy immunitet esa — oliy maqsad va natijadir.

Profilaktika ishlarini quruq ma'ruzalardan interaktiv faoliyat tizimiga o'tkazish maqsadida ta'lim muassasalarida quyidagi beshta asosiy amaliy shakl sinovdan o'tkazildi:

Media darslari (Akademik integratsiya). Media savodxonlik asoslari bevosita o'quv rejasidagi fanlarga (falsafa, ma'naviyat asoslari, sotsiologiya) integratsiya qilindi.

Media klub. Darsdan tashqari vaqtda talabalarining mustaqil fikrlash qobiliyatini oshirish maqsadida debat darslari, ommabop ijtimoiy roliklar va internetdagi shov-shuvli trendlar muhokamasi tashkil etildi..

Axborotni tekshirish (Fact-checking). Axborot manbasining validligini tekshirish, muallifning shaxsini aniqlash va rasmlarni qidiruv tizimlari orqali qayta tekshirish ko'nikmalari o'rgatildi. Bu komponent yoshlarda yolg'on xabarlariga nisbatan tanqidiy filtrlash mexanizmini ishga tushiradi.

Axborotni tahlil qilish. Axborot matni, vizual material yoki videorolik ortida turgan yashirin maqsad va mafkuraviy tendensiyalarni mantiqiy hamda tanqidiy tahlil qilish (critical analysis) qobiliyatidir.

Media mahsulot yaratish (Content creation). Media savodxonlik faqatgina tayyor axborotni passiv iste'mol qilish emas, balki yoshlarning o'zlari ham mas'uliyatli media mahsulot (matn, video, infografika) yaratuvchisiga aylanishidir.

Media etikasi. Shaxsning virtual olamdagi axloqiy prinsiplari va xulq-atvor me'yorlarini (digital citizenship) tartibga soladi. Unga ko'ra, talabalarda mualliflik huquqiga rioya qilish, kiberbulling va nafrat tilidan (hate speech) uzoq bo'lish shakllantirildi.

Tadqiqot jarayonida ta'lim muassasalarida talaba-yoshlarning global axborot xurujlariga qarshi himoya darajasini aniqlovchi "ma'naviy immunitet" tizimining beshta asosiy indikator belgilab olindi:

Milliy qadriyatlarga sodiqlik. Shaxsning o'z milliy tarixi, tili, madaniyati va diniy-axloqiy qadriyatiga bo'lgan hurmatidir. Bu indikator yuqori bo'lgan talabalar virtual makondagi har qanday jozibador chaqiriqlarni o'z milliy tarbiyasi elagidan o'tkazib, destruktiv elementlarni ongli ravishda rad etadilar.

Tanqidiy fikrlash. Ma'naviy immunitetning intellektual mexanizmi bo'lib, shaxsning har qanday axborotni ko'r-ko'rona qabul qilmasdan, uning sabab va oqibatlarini mantiqiy tahlil qila olish qobiliyatidir.

Axborot tanlash madaniyati. Talabalarining raqamli muhitda qanday kontentlarni iste'mol qilishi bilan belgilanadi. Axborot tanlash madaniyatiga ega bo'lgan shaxs internet platformalaridan faqatgina o'zining intellektual va ma'naviy rivojlanishi uchun zarur bo'lgan foydali manbalarni saralab oladi.

Mafkuraviy barqarorlik. Yoshlarning internetdagi radikalizm, diniy ekstremizm yoki milliy nizolarni keltirib chiqaruvchi xabarlar qarshisida o'z mustaqil dunyoqarashi va pozitsiyasini saqlab qola olish darajasini ko'rsatadi.

Fuqarolik mas'uliyati. Shaxsning raqamli makondagi faoliyati va uning ijtimoiy oqibatlarini uchun mas'uliyatni his etishidir (digital citizenship). Ular feyk xabarlarni tarqatmaslikka va virtual muhitda qonun ustuvorligiga rioya qilishga intiladilar.

Tadqiqot doirasida o'tkazilgan funksional tahlillar "media savodxonlik" hamda "ma'naviy immunitet" tushunchalari o'zaro ajralmas, organik bog'liqlikka ega ekanligini ko'rsatdi. Mazkur qonuniyatni amaliyotga tatbiq etish va ta'lim jarayonini tizimlashtirish maqsadida quyidagi pedagogik-konseptual model ishlab chiqildi va asoslandi:

Media laboratoriya. Talabalarni passiv axborot iste'molchisidan faol ijodkorga aylantirish maqsadida tashkil etildi. Talabalar mustaqil ravishda ijobiy, ma'naviy-ma'rifiy ruhida media mahsulotlarni yaratishni o'rgatildi.

Faktcheking mashg'ulotlari: Mashg'ulotlarda talabalarga real vaqt rejimida feyk xabarlarni aniqlash, rasm va videolarning haqiqiylikni maxsus dasturlar (teskari qidiruv tizimlari) orqali tekshirish bo'yicha laboratoriya mashqlari o'rgatildi.

Media loyihalar. Talabalar guruhlari tomonidan mustaqil kiberbullingga qarshi kurash va raqamli gigiyena qoidalari kabi mavzularda infografikalar, qisqa videolar (reels/shorts) tayyorlab tarqatildi.

O'tkazilgan qiyosiy tajriba natijalari shuni ko'rsatdiki, yuqoridagi beshta shaklni o'z ichiga olgan integratsiyalashgan ta'lim muhitida tahsil olgan eksperimental guruh talabalarida

ma'naviy immunitet ko'rsatkichi va axborotni filtrlash darajasi an'anaviy guruhlariga nisbatan 34% ga yuqorilagan.

Olingan natijalarning xorijiy tajribalar bilan qiyosi shuni ko'rsatmoqdaki g'arb mamlakatlari (AQSH va Buyuk Britaniya) ta'lim tizimida media savodxonlik asosan texnik ko'nikmalar va axborotning iqtisodiy manipulyatsiyasini tahlil qilishga qaratilgan. Bizning natijalarimiz esa xorijiy tajribalardagi tahliliy instrumentlarni saqlab qolgan holda, unga yangicha ijtimoiy-tarbiyaviy mazmun baxsh etdi, ya'ni axborotni tahlil qilish jarayonini shaxsning ichki qadriyatlar tizimi va ma'naviy barqarorligi bilan uzviy bog'ladi.

Biz taklif etgan besh bosqichli konseptual model YUNESKOning "Media va axborot savodxonligi" (MIL) global dasturiy tavsiyalariga to'liq mos keladi.

Hozirgi vaqtda O'zbekiston ta'lim tizimida raqamli infratuzilmani shakllantirish jarayonlari yakuniga yetkazildi. Bu moddiy-texnik baza biz taklif etayotgan media loyihalar va media laboratoriyalarni oliygoh hamda maktablarda keng joriy etish uchun ulkan amaliy imkoniyat yaratadi. Oliygozlarda mustaqil ta'lim soatlarining ko'paytirilishi amaliy faktcheking treninglarini darsdan tashqari vaqtda samarali tashkil etishga uslubiy zamin hozirlaydi.

Taklif etilayotgan konseptual model

Tadqiqotning eng va amaliy natijasi o'laroq, ta'lim muassasalarida talaba-yoshlarning intellektual salohiyatini ma'naviy-axloqiy tarbiya bilan sintez qiluvchi yaxlit "Media savodxonlik asosida ma'naviy immunitetni rivojlantirish modeli" ishlab chiqildi. Model bir-birini mantiqan taqozo etuvchi beshta ketma-ket bosqichdan iborat bo'lib, pirovardida aniq maqsadli natijaga xizmat qiladi:

I bosqich. Axborotni qabul qilish (Initial Perception). Shaxsning raqamli makondan kirib kelayotgan axborot oqimlari bilan bevosita to'qnashish jarayonidir. Bu bosqichda talabaning media savodxonlik instrumentlari yordamida axborot manbasini va ma'lumotlarni dastlabki texnikaviy saralash qobiliyati namoyon bo'ladi.

II bosqich. Tanqidiy tahlil qilish (Critical Analysis). Axborot aqliy saralashdan o'tkaziladi. Bu yerda kognitiv mexanizmlar ishga tushadi: axborotning mantig'i, dalillar bazasi,

feyk yoki deepfeyk ekanligi maxsus faktcheking instrumentlari orqali tekshiriladi.

III bosqich. Milliy qadriyatlar bilan solishtirish (Value Alignment). Tanqidiy tahlil qilingan axborot mazmuni xalqimizning ko'p asrlik milliy urf-odatlarini, diniy-axloqiy me'yorlari va tarixiy o'zligi bilan qiyoslanadi. Agarda kirib kelayotgan kontent milliy va umuminsoniy axloq prinsiplariga zid bo'lsa, u shaxsning qadriyatlar tizimi tomonidan rad etiladi.

IV bosqich. Ma'naviy baholash (Ideological Evaluation). Bu bosqichda talaba axborotning jamiyat barqarorligi, davlat xavfsizligi va milliy manfaatlariga ko'rsatishi mumkin bo'lgan ta'sirini strategik nuqtai nazardan baholaydi.

V bosqich. Mas'uliyatli media iste'molchisini shakllantirish (Responsible Consumption). Modelning amaliy-faoliyat bosqichi bo'lib, unda talabaning raqamli fuqarolik (digital citizenship) qiyofasi mukammallashadi. Shaxs internetda kiber-etikaga rioya qiladi va milliy g'oya hamda qadriyatlarni targ'ib qiluvchi ijobiy media mahsulotlar yaratadi.

Natija: Ma'naviy immunitetga ega shaxs: Besh bosqichli zanjirning muvaffaqiyatli yakuni sifatida ta'lim tizimida zamonaviy raqamli ko'nikmalarni chuqur o'zlashtirgan, shu bilan birga har qanday mafkuraviy va ma'naviy xurujlarga qarshi mustahkam qalqonga ega bo'lgan komil shaxs shakllanadi.

Xulosa. Olib borilgan tadqiqotlar natijalari shuni isbotlaydiki, media savodxonlik global axborot makonida talaba-yoshlarning ma'naviy immunitetini rivojlantiruvchi eng va fundamental omildir. Talabalarda axborotni saralash madaniyati shakllanmasdan turib, ularda yot g'oyalarga qarshi mustahkam ma'naviy barqarorlikka erishib bo'lmaydi.

Ta'lim muassasalarida media ta'lim elementlarining tarqoq shaklda berilishi kutilgan samarani bermaydi. Bugungi kun talabi — oliy va o'rta maxsus ta'lim tizimida media ta'lim jarayonini to'liq tizimlashtirish, ya'ni uni o'quv-metodik va amaliy jihatdan yaxlit bir standart darajasiga ko'tarishdir.

Internet makonida deepfeyklar va ijtimoiy tarmoq algoritmlarining manipulyatsiyasi rivojlanishi yoshlarni kiber-makonda yanada zaif qilib qo'yimoqda. Shu bois, ta'lim tizimida yoshlarni axborot-psixologik tahdidlardan himoya qilish mexanizmlarini muntazam ravishda takomillashtirib borish hayotiy zarurdir.

ADABIYOTLAR

1. Boler R., Davis N. The Affective Politics of Digital Media: Propaganda, Fake News, and Post-Truth. – New York : Routledge, 2018. – 282 p.
2. Buckingham D. Media Education: Literacy, Learning and Contemporary Culture. – London : Polity Press, 2019. – 232 p.
3. Ergashev I. Zamonaviy ma'naviyat va yoshlar tarbiyasi masalalari. – Toshkent : Ma'naviyat, 2016. – 180 b.
4. Karimov N. va boshqalar. Yoshlar ma'naviy immunitetini shakllantirishning pedagogik asoslari // Pedagogika jurnali. – 2021. – № 3. – B. 45–52.
5. Livingstone J. Media Literacy: Ambitions, Barriers and Opportunities // Journal of Media and Cultural Politics. – 2014. – Vol. 10, № 2. – P. 211–216.
6. Martin A. Digital Literacies for the Twenty-First Century // Digital Literacies: Concepts, Policies and Practices. – New York : Peter Lang, 2008. – P. 15–32.
7. Musurmanova M. Raqamli jamiyat va yoshlar tarbiyasining pedagogik xususiyatlari. – Toshkent : Fan, 2019. – 210 b.
8. Otamuratov S. Globallashuv va milliy-ma'naviy xavfsizlik. – Toshkent : O'zbekiston, 2015. – 240 b.
9. Potter J. Media Literacy. – 9th ed. – Thousand Oaks, CA : SAGE Publications, 2018. – 584 p.
10. Safarova R. Ta'lim tizimida fanlararo integratsiyani ta'minlash muammolari // O'zbekiston pedagogika axborotnomasi. – 2022. – № 1. – B. 12–19.
11. Tojiyeva M. Oliy ta'lim muassasalarida talabalarida media madaniyatni shakllantirish metodikasi : pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) diss. avtoref. – Toshkent, 2020. – 48 b.